

СТАНОВАЊЕ РОМА
У СРБИЈИ:
СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 107

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS

Book DCLXXXIV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 107

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE AND CUSTOMS OF THE ROMA

ROMA HOUSING IN SERBIA: CURRENT SITUATION AND CHALLENGES

Accepted for publication at the 8th Session of the Department of Social Sciences, held on October 18, 2016, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady* and *Vojislav Stanovčić*, Professors *Sreten Vujić*, *Vladan Đokić*, *Dragoljub B. Dorđević*, *Nađa Kurtović Folić*, *Vladimir Macura*, *Mirjana Roter-Blagojević*, and *Zlata Vuksanović-Macura*, PhD and *Božidar Jakšić*, PhD

Editors

Academician

TIBOR VÁRADY

ZLATA VUKSANOVIĆ-MACURA, PhD

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 107

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

СТАНОВАЊЕ РОМА У СРБИЈИ: СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

Примљено на VIII скупу Одељења друштвених наука 18. октобра 2016. године на основу рецензија академика *Тибора Варадија* и *Војислава Становчића*, професора *Сретена Вујовића*, *Владана Токића*, *Драгољуба Б. Борђевића*, *Нађе Куртовић-Фолић*, *Владимира Маџуре* и *Мирјане Ротер-Благојевић*, др *Злате Вуксановић-Маџуре* и др *Божидара Јакишића*

Уредници

академик

ТИБОР ВАРАДИ

др ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ-МАЏУРА

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Снежана Крстић-Букарица

Коректор
Весна Шубић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx
Београд, Драгана Јефтића бб

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Злата Вуксановић-Мацура.....	7
Миодраг Ференчак, <i>Самоградња и ромска кућа</i>	15
Miodrag Ferencak, <i>Self-Construction and Roma Houses</i>	41
Владимир Мацура, Јово Самарџић, <i>Ромски стан у бројевима: поређење опште и стамбене ситуације Рома у Београду на основу података из пописа 1991, 2002. и 2011.</i>	43
Vladimir Macura, Jovo Samardžić, <i>Roma Housing in Numbers: A Comparison of Overall and Roma's Housing Situation in Belgrade Based on Data from the 1991, 2002 and 2011 Censuses</i>	64
Злата Вуксановић-Мацура, <i>Социјално становање у Србији и Роми</i>	65
Zlata Vuksanović-Macura, <i>Social Housing in Serbia and Roma</i>	88
Јелена Јеринић, <i>Правни аспекти становања Рома у нелегално изграђеним или насељеним објектима</i>	89
Jelena Jerinić, <i>Legal Aspects of Housing of the Roma Living in Illegally Built or Inhabited Facilities</i>	110
Мина Петровић, <i>Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији</i>	111
Mina Petrović, <i>Housing Exclusion of Roma in Central and Southeast Europe and Serbia</i>	129
Лазар Дивјак, <i>Покушаји пресељења становника новобеоградског ромског насеља „Газела“ 2004–2009: промашаји, сукоби, резултати и последице</i>	131
Lazar Divjak, <i>The Attempts to Relocate the Inhabitants of the Gazela Roma Settlement in New Belgrade between 2004 and 2009: Failures, Conflicts, Results and Consequences</i>	150

Милован Писари, <i>Роми у Београду за време Другог светског рата</i>	151
Milovan Pisarri, <i>The Roma in Belgrade During World War II</i>	167
Сретен Вујовић, <i>Становање Рома у социјалистичкој Србији</i>	169
Sreten Vujović, <i>The Housing of Roma in Socialist Serbia</i>	187
Бранислав Митровић, Јелена Митровић, <i>Анализа стамбених склопова ромске куће</i>	189
Branislav Mitrović, Jelena Mitrović, <i>An Analysis of the Housing Features of the Roma House</i>	199
Александра Мокрањац, <i>Истраживања и рефлексije академика Милана Лојанице о најнижем стамбеном фонду Београда друге половине двадесетог века</i>	201
Aleksandra Mokranjac, <i>Research and Reflections of Academician Milan Lojanica on Belgrade's Poorest Housing Stock in the Second Half of the 20th Century</i>	228
Биљана Сикимић, <i>Традиционалне бајте и окућнице Рома у Подунављу</i>	229
Biljana Sikimić, <i>Traditional Roma Bajta and its Infield in the Danube Region</i>	252
Љиљана Ђукановић, Душан Игњатовић, <i>Енергетске карактеристике ромских кућа</i>	253
Ljiljana Đukanović, Dušan Ignjatović, <i>Energy Features of Roma Houses</i>	271

АНАЛИЗА СТАМБЕНИХ СКЛОПОВА РОМСКЕ КУЋЕ

Бранислав Митровић*, Јелена Митровић**

А п с т р а к т. – Основна структурална карактеристика ромске куће је јукстапозиција или додавање. Она се састоји од једне или више просторних целина, а доминантни принцип њене организације је принцип отворене секвенце, а не затворене геометријске форме и заснива се на ширењу, а не концентрацији, затим координацији, а не субординацији. Зато, уместо уобичајене просторне хијерархије, ромска кућа открива реалност панорамских кутија, а уместо хармоничног наглашавања одређених тема она показује тежњу да сваки кадар употпуни што је више могуће, додајући му нов карактер, боје и мотиве. Њен квалитет се не огледа у креативном изразу појединца, нити у формативној вољи за уређењем животног простора, већ у неограниченом богатству тематског материјала тог простора, које се открива у кретању од детаља до детаља.

Архитектонско мишљење простора је апстрактно и синтетичко. Оно тежи да обухвати целину и да је сагледа једновремено, подређујући све њене елементе типолошкој и стилској усклађености композиције. На основу тако дефинисаног професионалног гледишта веома је тешко препознати квалитет уобичајених склопова ромских кућа, који настају из сасвим другачијег и супротног порива. Пре свега, неопходно је ослободити се предрасуде архитектонске професије да је само солидна архитектура прикладна за тумачење. Солидност води порекло од архетипског искуства првобитних здања која су представљала привилегију седелачких култура и њиховог земљорадничког односа према простору. С друге стране, ромска култура, у чијем духу је привремено насељавање земљишта, остаје заувек номадска. Зато она у свом животном простору задржава из-

*Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, и-мејл: office@mitarh.rs

**Докторанд, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, и-мејл: jessicamitrovic@gmail.com

мештени однос према земљи, идентификујући се са кућом као таквом, не преко примарног типа, већ посредством оживљених сцена.

Кључне речи: хетерогеност, јукстапозиција, секвенца, архетип, сцена

УВОД: МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ РОМСКЕ КУЋЕ

Сви препознати архитектонски стилови одговарају један другом по квалитету и својственој правилности, а они који то нису, разликују се на свој начин, попут „Толстојевих породица“. Ако се стил дефинише као могућност израза људског духа који „као колективна творевина добија реалност“,¹ не може се оспорити да куће Рома говоре сопственим језиком, страним стилској архитектури. Док у пројектованом простору стилски корелатив утврђује јединство и целовитост облика (оваплоћењем општих формула у сваком појединачном елементу), дотле се у топологији ромских насеља не може одредити шта је принцип, а шта последица, с обзиром да простори међусобно личе, али никада нису идентични. Чак и када морфолошки подражавају локалну архитектуру њихова перцептибилност је суштински другачија.

Тектонски склоп у архитектури представља елементарну фигуру модерног стила; то је облик који представља целину и сваким погледом на њу упућује.² Како ромску архитектуру није могуће обухватити једним погледом, може се закључити да је она у морфолошком смислу атектонска. Одликује се коегзистирајућим односима и везама у хетерогеном склопу, чије констелације свуда допиру изван могуће композиције. Физиономија ромске куће је на први поглед неухватљива, али ипак постоји одређени ритам који је држи у целини. Таква „уређеност“ се најбоље може представити као интензитет структуре, који је у сваком контексту апсолутан, док је код тектонских склопова релативан.

Морфолошке одлике ромских насеља се тешко могу сагледати одвојено од преовлађујућег утиска о њиховом изгледу, на који утиче друштвени статус. У Србији је социјални, економски и еколошки поло-

¹ Лудвиг Целен се у „Теорији стила“ управља према појму *уметничког хтења* који је дефинисао Алојз Ригл (*Alois Riegl*) запажајући како се тај феномен појављује као корелативни чинилац стилских појава: „Ригл првенствено води рачуна о чињеници да се у стилским појавама налазе производи заједнице који психологијски превазилазе индивидуалну активност стваралачког формирања. Он, дакле, на место индивидуалног извора, обухватајући га у себи, ставља духовни извор заједнице.“ Ludvig Celen, „Теорија стила“, *Delo* 8–9 (1884): 45.

² *Тектонски облик* први дефинише Хајнрих Велфлин (*Heinrich Wölfflin*) у свом предавању (1911) „Проблем стила у ликовној уметности“. У складу са Велфлиновом дефиницијом коришћен је и термин *атектонски* или *атектоничан*. Марио Перниола, *Естетика двадесетог века* (Нови Сад: Светови, 2005), 66.

жај Рома доста испод просечних могућности друштва градова у којима се налазе. Предмет ове студије је ромско становање унутар урбаног ткива просечне густине, а истраживање се фокусира на просторна обележја која га чине посебним. Другачији изглед насеља је најнепосреднији узрок изолације од стране суседства, које компулзивно тежи да одржи свој визуелни идентитет. С друге стране, атектонска одлика простора није блиска архитектонском гледишту, што такође представља препреку за доследнији приступ унапређивању ових насеља. Зато ова студија тежи да одвоји суштину проблема од поменутих феномена и да, превазилазећи квалитативна тумачења, постави основу за адекватнију морфолошку анализу. Аморфност представља заједнички именилац за дефиницију појма естетски неприхватљивог изгледа са становишта модерне аналитике простора, као и појма визуелно неприхватљивог изгледа са становишта стандарда модерног градског становништва. Овај физиономски појам има другачије значење од опште тежње за геометријском транспарентношћу простора који се читава као безбедан и естетски прихватљив.

ДРУШТВЕНИ ИДЕНТИТЕТ РОМСКЕ КУЋЕ

Роми данашњице су потекли са индијског потконтинента, одакле су пре око хиљаду година мигрирали ка Европи. У њиховом језику су остали „уткани трагови номадских кретања који се огледају у бројним позајмицама из персијског, јерменског и грчког“.³ Роми су дуго живели, а делимично и данас живе, у номадским заједницама и такав начин живота је остао препознатљива карактеристика њихове физиономије. На међународној застави ромског народа сусрећу се небо, земља и точак, односно чакра, енергетски вртлог смештен у људској аури, који служи да спољашњу енергију усмери у организам. За Роме точак представља чергу, лутање и живот у покрету. Како је номадски живот утицао на њихове куће?

³ Према истраживању Петра Влаховића: „У светској науци је утврђено да су Роми углавном номадска етничка заједница која потиче из Индије (у овом облику у коме је данас познајемо). У X веку продрли су до Мале Азије и потом се ширили по северној Африци, острвима источног Медитерана и Балканском полуострву, а одатле по целој Европи.“ Влаховић даље наводи запажања о језику Рома, тесно повезаним са новоиндијском хинду језичком подгрупом: „У њему су, разуме се, utkани бројни трагови номадских кретања Рома, у виду персијских, јерменских, грчких и других позајмица. Из тих разлога овај језик има доста дијалеката који упућују и на правце кретања ромских заједница и њиховог живота у појединим просторима и разним европским државама, а то донекле потврђују и њихове антрополошке особине.“ Петар Влаховић, „Етноантрополошке одлике Рома у Југославији. Прилог проучавању“, у *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције*, ур. Милош Мацура (Београд: САНУ, 1992), 53–54.

Насеља и куће које граде Роми у супротности су са осећајем за унутрашњи поредак који код већинског становништва потиче од рационализованог односа према феномену просторне дубине. Рационално искуство перцепције је више психолошка него опажајна категорија, а заснива се на систематској прегледности основе још картезијанског појма *quantum continuum*. Простор се прихвата као доступан тако што се открива у са знајној очигледности позиција и димензија ствари, њихових релативних дистанци, перспектива и контура. Симболички ауторитет тектонског облика потиче од непосредне предметности описане артикулације, а његова привлачност за архитекте од антропоморфности конституције равни између спољашњег и унутрашњег, односно изгледа и садржине.

Насупрот томе, атипичност ромске архитектуре симболизује могућност дезинтеграције тектонског састава. Аморфна стања чине састави између којих владају релативне везе, као и законитости непосредног додира без интегралне правилности. Овај обликовни модалитет чини суштину просторне другости у односу на морфолошки модел који почива на засебном ентитету куће и града. Његова предметност је релативна, а интензитет агрегатног, асистематичног, непрегледног и атектонског простора апсолутан. Другим речима, то је стање без посредне дистанце, перспективе и контура, где је видљивост ограничена као елемент природне оријентације, и ниједан правац нема универзалне постулате, већ се лево и десно, горе и доле, напред и назад хаотично разликују.

Модерна култура је створила аналогију између просторног и егзистенцијалног поретка, на основу које се систематско стање психолошки супротставља амбиваленцији. Тектонска форма је давала легитимитет перспективној егзистенцији као односу према свету којим управља нагон конструкције и пројектовања сопства. С друге стране, аморфност је поистовећена са сировим постојањем без посредовања и самоорганизације—животом на ивици егзистенције. На томе почива грађанско неповерење према феномену оваквог бића или културе, као нечему посебно неподобном за људско окружење што треба да се стави под контролу и изведе из стања безобличја.

ФИЛОЗОФСКА РАВАН ТУМАЧЕЊА РОМСКЕ АРХИТЕКТУРЕ

Чак и данас професионалној пажњи измиче суштина феномена ромског насеља, занемарује се његово морфолошко порекло, а фокусира се на питања визуелног идентитета. То значи да упркос свим искуствима прошлог века, савременим простором још увек управљају супротности, контролисане неким видом прећутне сакрализације.⁴ На пример,

⁴ Према тумачењу Мишела Фукоа (*Michel Foucault*), „савремени простор још није изгубио она сакрална обележја (које је време свакако изгубило у деветнаестом

хомологија између архитектонске и политичке организације простора постала је видљива у тренутку када је шездесетих година кроз етимологију направљен покушај да се, преко латинског глагола *struere*, направи веза између инспирације структуралистичког покрета и архитектуре. Након студентских протеста у мају 1968. године јавила се жеља да се у постструктурализму изгуби тај симболички ауторитет. Као претеча тог критичког модалитета, још Батај (*Bataille*) је упорно интервенисао против катахресе да се људска формација или људски облик као такав испуњавају искључиво у тектонском поретку. Филозофска тенденција која је из тога настала доводи до постструктуралистичког тумачења номадског простора какво имају Делез (*Deleuze*) и Гатари (*Guattari*) у тексту *Хиљаду висоравни: капитализам и шизофренија*:

„Иако номадска путања може да следи уобичајене стазе или путеве, она нема функцију седлачког пута која је у томе да се људима *дистрибуира један затворени простор*, да се свакоме одреди његов део и да се уреди саобраћање између делова. Номадска путања чини супротно, она *дистрибуира људе у један отворен простор*, неодређен, некомуникативан. *Номос* напоследку означава закон, али то је испрва било зато што је он био дистрибуција, начин дистрибуције. То је једна веома особита дистрибуција, без подела, у простору без граница или ограда. Номос је коегзистенција једног ваздушастог скупа: то је смисао по коме се он противставља закону или *полису*, као позадинска држава, планинска страна, или неодређено пространство око града. (...) Постоји велика разлика између простора: седлачки простор је избраздан зидовима, оградама, путевима између ограда, док је номадски простор гладак, означен само *цртама* које се бришу и премештају са путањама. Чак и пустињске плоче клизе једна преко друге, производећи звук који се не може опонашати. Номад себе дистрибуира у једном глатком простору, он заузима, настањује, задржава тај простор, то је његов територијални принцип. Стога је погрешно номада дефинисати кретањем. Тојнби (*Toynbee*) је имао дубок разлог да сугерише како је номад пре *онај који се не креће*. Док мигрант напушта миље који је постао аморфан или непријатељски, номад је онај који се не

веку) упркос свим техникама које га опседају и мрежи знања која омогућује да се он одреди и формализује.“ У студији под насловом „Места“ он даље запажа како је могуће „да нашим животима још управља одређен број непопустљивих супротности које обичаји и пракса немају смелости да разоре.“ Фуко мисли на супротности које се подразумевају, као што су контраст између јавног и приватног простора, породичног и друштвеног, културног и утилитарног, простора забаве и простора рада: „Све су то супротности које и даље изазива једна прикривена сакралност.“ Michel Foucault, „Mesta“, *Delo: Postmoderna aura (IV)* 5–6–7 (1990): 277–278.

отискује, не жели да се отисне, него приања уз глатки простор који је оставила шума која нестаје, у којему се степа или пустиња шире, и који изумева номадизам као одговор на овај изазов. Наравно, номад се креће, али док седи, и он седи само док се креће: бедуин галопира, причвршћен за седло, седећи на табанима својих према горе окренутих стопала, *стопала равнотеже*.⁵

УРБАНИСТИЧКА СТРУКТУРА РОМСКИХ НАСЕЉА

Иако Роми данас нису номади, задржали су одлике номадског живота које су у великој мери утицале и на њихове егзистенцијалне прилике. Изостајање својинских односа је било пресудно за одређивање њиховог начина живота, јер су због тога остали на периферији свих друштвених промена. Стереотипи створени о њима носе са собом скривену интолеранцију, која се свесно или несвесно одражава на фактичку ситуацију. Ипак, анализом ромских насеља може се приказати више облика њиховог прилагођавања. Најчешће, услед релативног побољшања економске ситуације, облици живота у насељима, па и сама насеља, попримају карактеристике већинског статуса. Ова појава, карактеристична у борби за преживљавање неке мањинске групе, код Рома има посебан облик камуфлаже.⁶ У мимикрији и скривању иза спољашњег облика не огледа се само статус ромског народа већ и природа ромске душе, која се одупире конструисању идентитета.

Морфолошке специфичности ромских кућа се слободно испољавају тек у најсиромашнијим сламовима, али се у другом облику могу срести и у ретким насељима богатих Рома.⁷ Сламови су настали или деградацијом првобитних *махала* или као привремена склоништа, која

⁵ Цитат је преузет из текста под насловом „Расправа о номадологији“ који је превела са француског Бранка Арсић. Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Capitalisme et schizophrénie 2, Mille Plateaux* (Paris: Les Editions de Minuit, 1980), 471–481. У даљем тексту (Deleuze, Guattari, *Capitalisme*).

⁶ Милутин Прокић тумачи овај феномен камуфлаже. У односу на наводе Р. Ђурића, он пише: „Познато је да се у државно-националним оквирима савремених друштвених заједница свако померање на лествици престижа изражава кроз напуштање дотадашњег начина живота и преузимање образаца понашања, вредности и статусних симбола нове социјалне групе. Код Рома ова правилност садржи етничку компоненту и манифестује се бекством од свог етничког бића или, како каже Р. Ђурић, својеврсном „етничком мимикријом“. Управо из овог разлога, не оспоравајући тежину друштвеног положаја Рома, верујемо да су промене у њиховом животу много темељније него што их илуструју статистички подаци.“ Милутин Прокић, „Социјално-економске карактеристике Рома у Југославији“, у *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције*, ур. Милош Мацура (Београд: САНУ, 1992), 104.

⁷ Један од најпознатијих и најдокументованијих примера насеља богатих Рома представља Бузеску у Румунији.

су временом претворена у стална. Услови живота су толико рђави да угрожавају здравље становника, највише због одсуства комуналне инфраструктуре. Тип куће у оваквом насељу је кровнићара или страћара, саграђена од лаких, неграђевинских материјала, отпадних грађевинских елемената, понекад и целих елемената столарије.⁸ Услед њиховог нелегалног статуса, као и принудне и неприродне изолације, оваква насеља су обично препуштена сама себи. Ромске породице које у њима живе истовремено су и градитељи и корисници, и као привремени становници на туђем земљишту, у неком смислу, заувек остају номади.

На први поглед сламови изгледају као хомогене целине због недефинисаних граница окућница и уједначене густине. Површинска хомогеност је одлика њихове атектонске структуре чија се „топологија не ослања на тачке и објекте већ на индивидуалитете и скупове релација“.⁹

СТАМБЕНИ СКЛОПОВИ РОМСКЕ КУЋЕ

Стамбени склопови ромске куће, како у функционалном тако и у конструктивном погледу, представљају коегзистенцију асоцијативних веза једног отвореног скупа. Склопови се локализују као функције, али нису програмски ни типолошки одређени, тако да кућа задржава форму „глатког простора“, додајући површ површи, као што „номад додаје пустињу пустињи или степену степи“.¹⁰ Насеље има ризомску структуру, засновану на моделу преплитања корена, где путеви увек зависе од корисника, а развој од непосредних атрактора.

Код планираног стамбеног простора, различити аспекти се хомогено повезују и образују концепцијски независну ентеријерску јединицу вишег реда. Целовитост, која је елемент архитектонске синтезе, више је рефлексивна него феноменска категорија; условљена је идентифика-

⁸ Злата Вуксановић-Маџура и Владимир Маџура детаљно анализирају просторне и технолошке аспекте ромских кућа у сламовима на подручју Републике Србије. Према наводу: „Куће старих и новијих сламова најчешће су врло мале, махом саграђене од најлошијих неграђевинских и отпадних материјала – старих лимова, тер-папира, најлона, са лошим конструкцијама од отпадне даске, летава, старе грађе, ломљених блокова, опеке и сл. Реч је о насељу састављеном од страћара и чатрља, понекад и од земуница, напуштених вагона итд. Део сламова настаје и у старим радничким баракама, које су временом, услед беде њихових житеља, девастиране. Слам често настаје као импровизовано привремено склониште, смештено на неупадљивом и понекад лошем месту, али се временом претвара у стално насеље. У њему се тешко препознаје постојање окућница, мада се види да неки од отворених простора испред или око куће припадају појединим домаћинствима.“ *Zlata Vuksanović i Vladimir Macura, Stanovanje i naselja Roma u jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji* (Warsaw: OSCE/ODIHR, 2006), 38.

⁹ Из „Расправе о номадологији“, превела са француског Бранка Арсић. Deleuze, Guattari, *Capitalisme*, 471–481.

¹⁰ Ibid.

цијом са примарним типом, пре него функционалном прегнантношћу плана. Унутрашњост у планираној средини не одређују физичке границе већ елементи идентитета спољашњег изгледа и унутрашње структуре, што се огледа у чињеници да се фактички отворени програми (дворишта, терасе, баште или визуре) несумњиво налазе у домену ентеријера. Простор ентеријера има обавезну волуметријску димензију и према њој се морфолошки разликује од стварне спољашњости која нема волумен, него представља распростирање површине.

Непосредно настала ромска насеља заузимају аморфне просторе без јасних граница (појам границе се опет не посматра физички него морфолошки), и представљају, дакле, *острва распростирања површине*. Она се простиру на континуалном тлу, при чему је кућа нехијерархијски елемент структуре. Између куће и земље не постоји закон целине, већ постоје закони на кратким растојањима формираним у непосредним везама од блиског ка блиском. Стамбени склопови нису концепцијски обухваћени, нема општих односа, ни целовитих програма, већ постоје локализовани скупови функција у форми бесконачног следа спонтаних операција, док елементи материјала формирају зглобне везе чији је значењски слој умерен. Дакле, нема просторних контраста ни прекида, као ни унитарне поделе на унутра и споља, већ простор груписан око куће испуњавају текући програми отварања и затварања. Постоји режим (ритам) прозора, врата и дворишта, али се он не може тумачити у класичном светлу архитектонских појмова отвора, улаза или окућница. По датој нужности, све се отвара или затвара, али не постоји симболички поредак затварања. Несолидна изградња доприноси материјалној неконзистентности форме која је већ, у складу са тим, суштински отворена.

У ритму дневних и ноћних кретања која непосредно испуњавају просторије њиховим наменама, не постоји могућност да се стварни простор ромске куће програмски предодреди, нити да се функционални склопови подрже симболичким везама. Свака релација, међутим, има апсолутни однос према тлу, јер за ромску кућу оно још увек није „земљиште“, већ остаје „само тло или подршка“. То је онај смисао према коме ромске куће, као у наводу Делеза и Гатарија, „немају тачке, путање или земљу, иако их очевидно имају“, само уз одсуство типичног односа који је код већинског становништва посредован режимом власништва или неким другим режимом.¹¹ У простору који није њихов, оне се обликују према спољашњим силама: инсолацији, правцима ветра, оријентацији улица и близини воде.

Основна структурална карактеристика ромске куће је јукстапозиција или додавање. Она се састоји од једне или више просторних целина, а доминантни принцип њене организације је принцип отворене секвенце, а не затворене геометријске форме и заснива се на ширењу, а не концентрацији, затим координацији, а не субординацији. Зато, уместо уобичајене просторне хијерархије, ромска кућа открива реалност пано-

¹¹ Ibid.

рамских кутија, а уместо хармоничног наглашавања одређених тема она показује тежњу да сваки кадар употпуни што је више могуће, додајући му нов карактер, боје и мотиве. Њен квалитет се не огледа у креативном изразу појединца, нити у формативној вољи за уређењем животног простора, већ у неограниченом богатству тематског материјала тог простора, које се открива у кретању од детаља до детаља.

ЗАКЉУЧАК: САВРЕМЕНО ИСКУСТВО РОМСКЕ КУЋЕ

Ромска архитектура се обично сврстава у мноштво за које се деведесетих година усталио термин *неформална архитектура*. То, у најмању руку, представља грубо поистовећивање најразличитијих феномена, којима је једина заједничка претпоставка да не улазе у оквире модерне. Овај текст је покушао да докаже да се архитектонска позиција од тада променила и да се савремене појаве више него икад раније крећу у оквирима медијума који је модерна искључила из естетског дискурса. Зато се у искуству ромске архитектуре препознаје, више од одсуства форме, њена импровизација, у чијој се дубини можда огледају најновија искуства. То не значи да је реч о импровизацији места, већ о архитектури са једном другачијом истином.

Онтолошка истина у архитектури није искључиво апстрактни проблем, поготово кад се узме у обзир значење глагола *опросторити* или учинити местом. Ромска кућа то чини у другачијем кључу, који није типски или визуелни, већ сценаријски, односно пиктурални. Архитектура која је протеклих деценија тежила да превазиђе идеализацију архетипа ипак није произвела адекватни „сурогат истинитоносног модела“, у смислу најсличнијем оном који описује Слотердијк (*Sloterdijk*) тумачећи транзицију у уметности позне готике. Он констатује да су сликари *праслике*, односно узор, заменили *прасценама*: „захваљујући тој кључној семиополитичкој одлуци, могли су посегнути за призорима покретног и оживљеног света, пошто су те сцене имале за њих истинитоносни потенцијал; за то време платонизујући исток је свој концепт слике и даље оријентисао према замрзнутој узвишености идеје.“¹²

Хетеротопија¹³ је само једна од актуелних денотација места откритих супституцијом модалитета истине. Најзад, номадске теме већ

¹² Петер Слотердијк, *Сфере:микросферологија. Том 1, Мехурови* (Београд: Федон, 2010), 161.

¹³ Мишел Фуко дефинише хетеротопије као „ефективне просторе чији се обриси називу у свакој установи друштва, али који представљају неку врсту обрнутог распореда у односу на истински остварену утопију и у којем су сви стварни распореди, или сви други распореди који се не могу наћи у друштву, у исто време представљени, оспорени и преокренути: место које се налази ван сваког места, а чији се положај ипак може одредити.“ Michel Foucault, „Mesta“, *Delo: Postmoderna aura (IV)*, 5–6–7 (1990): 280.

дуго заокупљају званичну архитектуру у покушају превазилажења модерне догме о предмету. Данашњи услови разградње професионалне и друштвене стварности пружају проширени оквир за разумевање ромске куће као једне од могућих стварности у којој се архитектонски смисао за реконституцију ослобађа прошловековног служења апстракцији. О томе говори Рорти (*Rorty*): „Ко не пише ништа сем разгледница, нема Хегелов проблем да заврши књигу.“

ЛИТЕРАТУРА

- Влаховић, Петар. „Етноантрополошке одлике Рома у Југославији: прилог проучавању“. У *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције*, уредник Милош Мацура, 53–58. Београд: САНУ, 1992.
- Vuksanović, Zlata i Vladimir Macura. *Stanovanje i naselja Roma u jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji*. Warsaw: OSCE/ODIHR, 2006.
- Deleuze, Gilles, Félix Guattari. *Capitalisme et schizophrénie 2, Mille Plateaux*. Paris: Les Editions de Minuit, 1980.
- Перниола, Марио. *Естетика двадесетог века*. Нови Сад: Светови, 2005.
- Прокић, Милутин. „Социјално-економске карактеристике Рома у Југославији“. У *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције*, уредник Милош Мацура, 97–113. Београд: САНУ, 1992.
- Слотердијк, Петер. *Сфере: микросферологија. Том 1, Мехурови*. Београд: Федон, 2010.
- Foucault, Michel. „Mesta“. *Delo: Postmoderna aura (IV)*, 5–6–7 (1990): 277–286.
- Hollier, Denis. *Against Architecture: The Writings of Georges Bataille*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992.
- Celen, Ludvig. „Teorija stila“. *Delo* 8–9 (1884): 43–50.

Branislav Mitrović, Jelena Mitrović

AN ANALYSIS OF THE HOUSING FEATURES
OF THE ROMA HOUSE

S u m m a r y

The basic structural feature of the Roma house is juxtaposition or addition. No matter whether it consists of one or more spatial units, the dominant principle of its disposition is always the principle of open sequence rather than the closed geometric form; it is based on expansion rather than concentration, coordination rather than subordination. Accordingly, instead of an ordinary spatial hierarchy, the Roma house reveals a reality of panoramic boxes. Rather than emphasizing the harmony of individual themes, it tends to fill each frame, as much as possible, through attribution of new characteristics, colours and motifs. The quality of the Roma housing rests neither in an individual's creative expression, nor in the formative capacity to organise a living space, but in the unlimited richness of its space – in terms of themes and materials – that moves the eye of a viewer from one point to another.

The architectural articulation of space is abstract and conceptual. It tends to capture space as a whole and to perceive it simultaneously, subordinating its visible elements to the ideal typological and stylistic unity of the composition. From the professional point of view, defined by such a methodology, it is very difficult to recognize the quality of the Roma housing because it is driven by an utterly different impulse in reality. Such an analysis primarily requires architects to discard the professional prejudice that only solid architecture is suitable for interpretation. The solidity is rooted in the archetypal experience of primeval building structures, which were a privilege of the agrarian cultures and their attitude to space. On the other hand, the culture of the Roma, which is marked by temporary settlement, retains forever its nomadic character. For this reason, Roma families retain a displaced attitude to the soil and identify themselves with the house as such, not through the primary type but rather through animated scenes.

Key words: heterogeneity, juxtaposition, sequence, archetype, scene